

השאלות:

1. שני מבנים של גז"ש: FIFO ו-LIFO.
2. האם ההבחנה ביניהם היא חדה?
3. מי מהם הוא גז"ש אמיתית ומי פגומה?
4. מהי המשמעות הפרשנית של ההבחנה הזו?
5. בדיקה אמפירית של השערתנו משנה שעברה בדבר ההבדל ומשמעותיותו.

המידות:
גזרה שווה.

א. תקציר מן השנה שעברה

אמר ריש לקיש: מאי דכתיב 'ועצר את השמים'? בשעה שהשמים נעצרין מלהוריד (טל ומטר) דומה לאישה שמחבלת ואינה יולדת. והיינו דאמר ריש לקיש משום בר קפרא: נאמרה עצירה בגשמים, ונאמרה עצירה באשה. נאמרה עצירה באשה, שנאמר: 'כי עצר עזר ה' בעד כל רחם'. ונאמרה עצירה בגשמים, דכתיב: 'ועצר את השמים'. נאמר לידה באשה ונאמר לידה בגשמים. נאמר לידה באשה, דכתיב: 'ותהר ותלד בן'. ונאמר לידה בגשמים, דכתיב: 'והולידה והצמיחה'. נאמר פקידה באשה ונאמר פקידה בגשמים. נאמר פקידה באשה, דכתיב: 'וה' פקד את שרה', ונאמר פקידה בגשמים, דכתיב: 'פקדת הארץ ותשקקה רבת ותעשרנה, פלג אלוקים מלא מים'. מאי 'פלג אלוקים מלא מים'? תנא: כמין קובה יש ברקיע שממנה גשמים יוצאין. (תענית ח ע"א-ע"ב)

המדרש הזה מציג שלושה שיקולים של גז"ש בין לידה לבין ירידת גשמים. במאמר משנת תשס"ה עמדנו על ההבדלים בין שלושת המדרשים המובאים כאן. ציינו כי ההבדלים הם בעלי משמעות רבה יותר דווקא בגלל שמדובר כאן בשלושה מדרשי גז"ש צמודים שמופיעים באותו מקור באופן רציף. במופע כזה מסתבר ששינויי נוסח יכולים להיות משמעותיים יותר. ככלל, טענתנו העיקרית היתה שהמדרש הראשון הוא גז"ש פורמלית ואילו שני האחרונים הם גז"ש מדומה. הבאנו שתי אינדיקציות עיקריות להבחנה זו, ושתייהן שומרות על הבחנה עקבית בין המדרש הראשון לבין שני האחרונים:

1. שני המקורות המקראיים במדרש הראשון הם פסוקים מן התורה. בשני האחרים מקור אחד הוא מן הני"ך. הבאנו מבעלי הכללים עיקרון שאין גז"ש מפסוקי ני"ך ואפילו אם הם מופנים (ראה, למשל, **יבין שמועה** כלל קב).¹ זוהי אינדיקציה לכך ששתי הגז"ש האחרונות אינן גז"ש של ממש. ייתכן ששתי הדרשות האחרונות הן בגדר 'גילוי מילתא', וכפי שכתבו בעלי הכללים מפסוקי הני"ך כן עושים גילויי מילתא.
 2. הגדרנו שני סוגי מבנים פורמליים של גז"ש, המובחנים לפי סדר הופעת הלמד והמלמד בפסוקי המקורות ובמסקנת המדרש. גז"ש בלשון חז"ל מופיעה בדרך כלל בלשון הבאה: נאמר X בנושא א ונאמר X בנושא ב (=המקורות). ומכאן (=המסקנות): מה ב הוא Y אף א הוא Y. כלומר נושא ב הוא המלמד ונושא א הוא הלמד. המשפט המסקני תמיד ילמד את הלמד מן המלמד, ולכן הסדר הוא מוכתב. אולם המשפט הפותח שמביא את המקורות, מופיע בשתי צורות שונות: אם המקור של הלמד הוא ראשון אז המבנה נקרא LIFO (LAST IN FIRST OUT), ואם המקור של המלמד הוא הראשון אז המבנה נקרא FIFO (FIRST IN FIRST OUT). שני המדרשים האחרונים הם בעלי מבנה של FIFO. המדרש הראשון הוא בעל מבנה של LIFO. טענתנו היתה שגז"ש אמיתית בנויה בצורה של LIFO, וגז"ש מדומה, או גילוי מילתא, בנויה בצורה של FIFO.
- הצענו גם הסבר להבחנה זו. מדרש שבנוי בצורה של LIFO פותח באינטונציה של קושי: נאמר X בלמד, ואני מחפש לו ביאור. אנו פותחים בקושי כלשהו בלמד, ומוצאים לו פשר. הלימוד הוא מן המפורש לסתום. לעומת זאת, מדרש בעל מבנה של FIFO נשמע שלוי

¹ ראה נידה כג ע"א, והמקבילות. לעומת זאת, 'גילוי מילתא' כן עושים מדברי קבלה (ראה ב"ק ב ע"ב).

יותר. אנו פותחים במלמד שאין לגביו כל קושי, ולומדים ממנו אל הלמד. זוהי השוואה בניחותא בין שני ההקשרים.

טענתנו היתה שלא בהכרח מדובר כאן בחוק כללי, אולם לפחות במקרה בו ישנם שני מדרשים צמודים שמופיעים בהבדל מבני, יש מקום לסברא שיסוד ההבדל הוא בשאלה האם זוהי גז"ש אמיתית או לא. אנו נבחו את השאלה הזו בהמשך המאמר.

לאחר מכן עסקנו בשאלה האם גז"ש היא מידה טכסטואלית-פורמלית, או שמא הדמיון הטכסטואלי מהווה אינדיקציה לדמיון מהותי, והשוואה היא כעין בניין אב. העלינו אפשרות שגז"ש אשר פותחת בלמד הסתום ותוהה עליו (LIFO), מחפשת פתרון לחידה. הגז"ש היא פתרון שמצאנו לחידה שמטרידה אותנו. לכן מסתבר שזוהי גז"ש שלפחות בתחילתה היא פורמלית. לעומת זאת, בגז"ש אשר משווה בין שני הקשרים (FIFO) יש מקום לראות בסיס טכסטואלי להשוואה מסברא בין שני ההקשרים. בכדי להסביר את הצורך באישוש טכסטואלי לדמיון שאנו רואים מסברתנו, הערנו שהמושג 'גזירת כתוב' ככלל אינו מצביע בהכרח על הסקת מסקנות מחודשות מן הכתוב שלא היינו מעלים על דעתנו. ראינו שם דוגמא שלפעמים גזירת הכתוב מסייעת ותומכת בסברא אשר קיימת אצלנו עוד קודם לכן.

הבאנו את מחלוקת רש"י ורשב"ם (שחזרה ונדונה בכמה מאמרים נוספים בשנת תשס"ה. ראה, למשל, במאמר לפרשת וילך) לגבי הסימטריזציה של הגז"ש. לפי רש"י הכלל 'אין גז"ש למחצה' (ראה כריתות כב ע"ב) פירושו שיש להשוות את שני ההקשרים בכל הפרמטרים מהלמד למלמד. לעומת זאת, לפי רשב"ם פירוש הכלל הזה הוא שיש להשוות בין הלמד למלמד בשני הכיוונים. לפי הרשב"ם הגז"ש נראית יותר כהשוואה שיוצאת מדמיון אמיתי בין ההקשרים, ואילו לפי רש"י נראה שזהו כלי פורמלי אשר מיועד לפתור בעיה מקומית. דמיון אמיתי בין א ל-ב מכריח דמיון בין ב ל-א. לעומת זאת, פתרון פורמלי באמצעות גז"ש לקושי בהקשר מסוים אינו מורה בהכרח על דמיון מהותי, ולכן אינו דורש סימטריה.

ב. האם ההבדל המבני FIFO-LIFO אכן מהווה מדד להבחנה בין סוגי הגז"ש?

מבוא

כפי שהזכרנו, במאמר משנת תשס"ה הצענו אינדיקציה מבנית להבחין בין שני סוגי מדרשי גז"ש. מדרש בעל מבנה של LIFO הוא גז"ש אמיתית, ומדרש בעל מבנה של FIFO הוא גז"ש מדומה, או גילוי מילתא. הצענו שהבחנה זו אינה חייבת להיות כללית, וייתכן שניתן ליישם אותה רק בהקשרים שבהם מופיעות כמה גז"ש ביחד, אולם במבנים משני הסוגים. במצבים כאלו השינוי במבנה אומר דרשני, ולפחות שם מסתבר שיש לו משמעות מהותית. בפרק זה ננסה לבחון את הטענה הזו על כמה מדרשי גז"ש.

מופעים שונים של גז"ש

אנו מוצאים בספרות חז"ל כמה צורות שמבטאות דרשה של גז"ש. לא כולן הן בעלות המבנה הכפול של השוואה בין שני מקורות והסקת מסקנה, שאותו ניתן לחלק לשני הסוגים הנ"ל.² לפעמים המבנה הוא מקוצר, כמו: 'קיחה-קיחה' משדה עפרון, וייתכן שמבנה מקוצר מצביע גם הוא על כך שהגז"ש היא גילוי מילתא ולא גז"ש אמיתית (ראה, למשל, תוד"ה 'גמר' חולין קלא ע"א). גם במקורות עם המופעים ההם מופיע בד"כ פירוט של המקורות, ולכן יש מקום לבחון את סדר ההופעה שלהם גם שם, אולם ברור שבמופעים כאלו ההבחנה היא פחות חדה.

מופעים מן הסוג הכפול

בכדי לנסות ולבחון את הצעתנו באופן שיטתי יותר, היה עלינו לבחון טכסט חז"לי כלשהו, ללא כל הגדרה מראש. בחרנו בתלמוד הבבלי, וביצענו סריקה שלו (באמצעות פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן). חיפשנו מופעים של גז"ש אשר מכילים מבנים כפולים (=הצגת מקורות ואח"כ הסקת מסקנות) מן הטיפוס: "נאמר X ב-א ונאמר X ב-ב, מה א הוא Y אף ב הוא Y".³ החיפוש העלה כי ברוב מוחלט של המקרים (119 מתוך 138) הסדר הוא של LIFO, דבר שמאושש את ההנחה הבסיסית שלנו שגז"ש אמיתית מיוצגת בד"כ במבנה של LIFO.³ מאידך, ראינו גם לא מעט דוגמאות לגז"ש שנראות אמיתיות ומלאות מתוך ה-19 אשר מופיעות במבנה של FIFO.

² על סוגי המופעים השונים של גז"ש, ראה בספרו של מיכאל צ'רניאק, מידת 'גזירה שווה': צורותיה במדרשים ובתלמודים, מכון הברמן, לוד תשנ"ד. על המופע הכפול - ראה שם בנספח 1.

³ מעניין לציין כי ברוב מוחלט של המקרים ההתייחסות היא בלשון 'כאן ו'להלן' (נאמר X כאן ונאמר X להלן) ולא לכינויים מפורשים של ההקשרים הנדונים (נאמר X 'באישה' ונאמר X 'בגשמים'). הביטויים כאן ולהלן מעידים באופן ישיר על מבנה לוגי מהותי של LIFO, שהרי ישנו מקום מועדף שממנו יוצא השיקול המשווה, ויש מקום שאליו מגיעים (= 'להלן') בכדי ללמוד על המקום שכאן.

כבר במאמר מתשס"ה הצבענו על קיומן של דרשות כאלה, והצענו שם שרק כאשר תופענה באותו מדרש, או אולי לגבי באותו פסוק, כמה גז"ש משני הסוגים יחד, אז יש לנו הצדקה לחפש הסבר להבחנה בין המבנים השונים (במקרה כזה סביר מאד שהדרשן קבע את המבנים באופן שונה מסיבה כלשהי). במצב כזה, המבנה של FIFO מהווה אינדיקציה לכך שמדובר בגז"ש פגומה, או בגילוי מילתא. לעומת זאת, הגז"ש במבנה של LIFO היא כנראה גז"ש אמיתית.

לשם השוואה סרקנו את הירושלמי, ולהפתעתנו מצאנו שכל הגז"ש מהטיפוס הזה בנויות בצורה זהה לחלוטין. כולן מתייחסות לכאן' וליהלן' (ולא להקשרם מפורשים), וכולן ללא יוצא מן הכלל הן במבנה של LIFO. בכל הירושלמי אין ולו דרשת גז"ש אחת במבנה של FIFO. מחד, מבנה זה מחזק מאד את ההנחה שאכן מבנה של LIFO הוא הגז"ש המקורית והמלאה. מאידך, לא היה כל טעם לבדוק את טענתנו על היחס בין שני הסוגים הללו בירושלמי.

כאמור, בסריקה בבבלי מצאנו 19 גז"ש במופע הכפול שבהן המבנה הוא FIFO. עיון בהן מעלה כי חלקן הגדול נראה כמו גז"ש אמיתיות ולא רק השוואות של גילוי מילתא בעלמא. אך, כאמור, אנחנו מחפשים סוגיות שבהן ישנן דרשות מקבילות בסדר מתהפך. בחיפושונו בבבלי מצאנו אך ורק שלוש סוגיות כאלה:

1. ערכין לג ע"ב: גז"ש 'חומה'-יחומה'.
 2. סוגיות מנחות נא ע"ב וע"ד ע"א: גז"ש 'כלילי-כלילי'.
 3. סוגיית סנהדרין עה ע"ב: גז"ש 'זמה'-זמה'.
- בחנו את שלוש הסוגיות שעלו בחיפוש, ונתאר כעת את התוצאות, אחת לאחת.

סוגיית ערכין לג ע"ב

בגמרא ערכין דנים בדין בתי ערי חומה שנגאלות על ידי המוכר עד שנה מיום המכירה. הגמרא מסבירה שהעיר צריכה להיות מוקפת חומה על ידי גויים מימי יהושע בן נון, עוד לפני שהתיישבו בה ישראל (כמו בדין קריאת מגילה במוקפות חומה). המקור לכך הוא הברייתא הבאה:

והתניא: (ויקרא כה) "ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה" - שהוקף ולבסוף ישב, ולא שישב ולבסוף הוקף; יכול אפילו הקיפוה ישראל? נאמר כאן חומה ונאמר להלן חומה, מה להלן עובדי כוכבים, אף כאן עובדי כוכבים; יכול אפילו הקיפוה עובדי כוכבים לאחר מכן? נאמר להלן חומה (דברים ג, ה) ונאמר כאן חומה, מה להלן עובדי כוכבים קודם לכן, אף כאן עובדי כוכבים קודם לכן!

הברייתא מביאה שני לימודים של גז"ש 'חומה'-יחומה'. הראשון, שהוא במבנה של LIFO, מלמד אותנו שעובדי כוכבים צריכים להקיף את העיר בחומה, ולא ישראל. השני, שהוא במבנה של FIFO,⁴ מלמד אותנו שההקפה צריכה להיעשות לפני שהתיישבו בה ישראל.

התופעה מתחדדת יותר אם נשים לב שהמקורות מצויינים באופן של 'כאן' ו'להלן', ולא לפי ההקשרים עצמם. במופע כזה עוד יותר מתבקש שהסדר יהיה LIFO, שכן מה טעם להתחיל לימוד ב'להלן' כשהבעיה בה אנו עוסקים היא 'כאן'?

על כן טענתנו היא שהגז"ש הראשונה היא גז"ש אמיתית, ואילו השנייה היא 'גילוי מילתא', כלומר גז"ש פגומה. ישנן שתי אינדיקציות נוספות במבנה המדרש שסייעו לנו לראות את הדבר:

1. המדרש בצורה של FIFO הוא הגז"ש השנייה, ולא הראשונה. זה כשלעצמו כבר יכול להסביר מדוע אפשרי מבנה של FIFO, שהרי הזיקה בין הלמד למלמד כבר ידועה מהשימוש הקודם בגז"ש הזו. אם כן, המלמד כבר ידוע, ולכן אין הכרח לפתוח דווקא בלמד בכדי 'להציג' את המלמד. המלמד כבר ידוע לנו קודם לכן, והזיקה עמו כבר נעשתה בגז"ש הראשונה. למעשה, ניתן היה להציג את הגז"ש הזו באופן הבא: נאמר כאן 'חומה' ונאמר להלן 'חומה'. מה להלן עובדי כוכבים אף כאן עובדי כוכבים. מה להלן קודם לכן אף כאן קודם לכן.⁶

הנימוק הזה הוא טכסטואלי. הגז"ש השנייה יכולה להתנסח בצורה של FIFO, שכן הצדים כבר מוכרים ואינם צריכים 'הצגה'. אולם עדיין נותרת השאלה מדוע נבחרה דווקא הדרשה לגבי סדר ההקפה להיות שנייה, ולא הדרשה על כך שהמקיפים צריכים להיות עובדי כוכבים? לכך נשתמש באינדיקציה השנייה.

2. הלימוד שהמקיפים צריכים להיות גויים הוא חידוש שיוצא מהגז"ש עצמה. אולם החידוש שההקפה צריכה להיות לפני הישיבה מצוי כבר בלשון הפסוק ('בית מושב עיר חומה' – שהוקף ולבסוף ישב). כאן אנו רואים סיבה מדוע הלימוד על סדר ההקפה אינו גז"ש אמיתית, שכן הדין כבר ידוע. מכאן מובן מדוע המבנה של הגז"ש השנייה הוא FIFO.

⁴ אמנם בשטמ"ק שם אות י הופך את הגירסא ל-FIFO. ראה על כך להלן.

⁵ הערה זו מחדדת את הצורך בשינוי הגירסא שעושה השטמ"ק הנ"ל בהערה הקודמת.

⁶ אפשר היה אפילו לחבר את שתי המסקנות ולומר: "מה להלן עובדי כוכבים קודם לכן אף כאן עובדי כוכבים קודם לכן".

למעשה, אם בכלל, היה עלינו להשתמש בגז"ש הזו בכדי ללמוד מיכאן' על 'להלן', שהרי 'כאן' הדין ידוע מהפסוק עצמו. לכן עוד יותר מובן הסדר ההפוך של הכתיבה. אם נתבונן ברמב"ם פ"ב מהל' שמיטה ויובל, נראה כי הוא מביא רק את הדין שהעיר היתה צריכה להיות מוקפת כבר בעת הכניסה לארץ. הוא אינו מזכיר את הדין של עובדי כוכבים שהקיפוה לאחר מכן.⁷

לשם השוואה נביא מקור מקביל לדרשה זו, אשר מצוי בילקוט שמעוני (בהר, רמז תרסה):
והתניא ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה שהוקף ולבסוף ישב ולא שישב ולבסוף הוקף. יכול אפילו הקיפו ישראל, נאמר כאן חומה ונאמר להלן חומה מה להלן נכרים אף כאן נכרים, יכול אפילו הקיפו נכרים לאחר מכאן, נאמר כאן חומה ונאמר להלן חומה מה להלן קודם לכן אף כאן קודם לכן.
הסדר של שתי הגז"ש הללו דומה למדרש הקודם. אמנם כאן שני חלקי המדרש מופיעים במבנה של LIFO.

סוגיית מנחות נא ע"ב

בסוגיית זו מופיעות שתי גז"ש צמודות לגבי מנחת כהן הדיוט ומנחת כהן גדול (=אלו חביתי כהן גדול שקרבים בכל יום עם התמיד). הפסוקים בתורה הם אלו (ויקרא ו, טו-טז):
והִפְּחֵן הַמִּשִׁיחַ תַּחְתֵּיוֹ מִבְּנֵי יַעֲשֶׂה אֹתָהּ חֶק עֹלָם לִיקָחָהּ כְּלִיל תְּקַטֵּר: וְכָל מִנְחַת כֹּהֵן כְּלִיל תִּהְיֶה לֹא תֹאכַל:

הפסוק הראשון עוסק במנחת כהן גדול, וקובע שהיא תוקטר כולה על המזבח (ולא תיאכל). הפסוק השני עוסק במנחת כהן הדיוט, וגם לגביה מבואר שהיא צריכה לעלות כליל למזבח, ואסור לאכלה.

בסוגיית מנחות נא ע"ב מופיעה הדרשה הבאה:

לכדתניא: אין לי אלא עליונה מנחת כ"ג בכליל תקטר ותחתונה מנחת כהן הדיוט בלא תאכל, מניין ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה? ת"ל: כליל כליל לגזירה שוה, נאמר כאן כליל ונאמר להלן כליל, מה כאן בכליל תקטר, אף להלן בכליל תקטר, ומה להלן ליתן לא תעשה על אכילתו, אף כאן ליתן לא תעשה על אכילתה.

כבר ממבט ראשון נראה כי הסדר כאן הוא הפוך למה שהיינו מצפים לאור הניתוח הקודם: ה-FIFO קודם ל-LIFO. נראה כעת את ההסבר הפשוט לכך.

מן המינוח נראה כאילו הדרשה עוסקת בכהן גדול (הפסוק היעליון). לכן המונח 'כאן' מתייחס לכהן גדול ו'להלן' מתייחס לכהן הדיוט. אך בחצי הראשון של הדרשה אנו לומדים במבנה של FIFO שצריך להקטיר כליל גם את מנחת הכהן ההדיוט. כעת נוכל לראות את הבעיה של מבנה FIFO בצורה ברורה יותר: הרי הנושא של הדרשה הוא מנחת כהן הדיוט, שכן הלימוד מלמד אותנו הלכה כלשהי לגביה. מנחת כהן הדיוט היא הלמד ומנחת כהן גדול היא המלמד. אם כן, מדוע להתייחס למנחת כהן גדול כ'כאן', ולמנחת 'כהן הדיוט' כ'להלן'? הרי הנושא שבו אנו מצויים ועוסקים הוא מנחת כהן הדיוט, ולכאורה הוא שהיה אמור להיקרא 'כאן'.

עוד יש להעיר על החצי הראשון של הדרשה: לכאורה לא ברור כלל מה מחדשת הדרשה הזו. הרי כתוב בפירוש בפסוק שמנחת כהן הדיוט צריכה לעלות כליל, ומדוע נחוצה לנו גז"ש? אמנם בעל תורה תמימה על אתר מסביר שהכוונה היא שלולא הגז"ש היינו חושבים שיש לשרוף את מנחת הכהן ההדיוט רק כדי שלא נאכל אותה (שהרי לא כתוב שם להקטיר אותה). הגז"ש מחדשת שגם בכהן הדיוט ההקטרה היא מצווה בפני עצמה. אך הסבר זה נראה עדיין דחוק משהו. סוף סוף כתוב בפסוק שאסור לאכול אותה, ומה מקום יש לחשוב שגם הציווי 'כליל תהיה' אומר את אותו דבר? על כן נראה שהחצי הראשון של הדרשה הוא מיותר, שכן ההלכה העולה ממנו כתובה במפורש בפסוק.⁸ לא נתפלא איפוא לגלות שהמבנה של גז"ש זו הוא אכן FIFO. ועדיין העובדה שזהו דווקא החצי הראשון טעונה הסבר.

החצי השני של הדרשה עוסק במנחת כהן גדול. המינוח של 'כאן' ו'להלן' נותר כשהיה, שכן זהו חצי שני של אותה דרשה. המחצית הזו של הדרשה מלמדת אותנו במבנה של LIFO שגם במנחת כהן גדול יש איסור לאו על אכילתה (על אף שלא כתוב בה 'לא תאכל').

מתוך הניתוח הזה נראה בבירור שהדרשה השנייה היא שהיתה אמורה להיות ראשונה. אם אכן נהפוך את סדר הדרשות נראה מייד שהמינוח של 'כאן' ו'להלן' בנוי נכון. ה'כאן' הוא נושא הדרשה הראשונה, כלומר מנחת כהן גדול, ו'להלן' הוא מנחת כהן הדיוט. כעת גם יוצא שהדרשה הראשונה מתוך השתיים היא במבנה של LIFO והשנייה היא FIFO, דבר שמתאים יותר להיגיון שפגשנו בסוגיית ערכין.

בניגוד לסוגיית ערכין נראה שכאן גם הסדר של הדרשות אינו טעון הסבר. הן מופיעות לפי סדר הפסוקים. הנושא הוא היעליון (=מנחת כהן גדול) ואח"כ מופיעה הדרשה לגבי ה'תחתון' (=מנחת

⁷ למעשה הוא כלל לא מביא את הדין שעובדי כוכבים הם שצריכים להקיף את העיר. זה נראה מובן מתוך הדרשה שעולה מן הפסוק עצמו שהעיר צריכה היתה להיות מוקפת כשנכנסו לגור בה.

⁸ יש להעיר כי מלשון הברייתא ('ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה') נראה שהדרשה אינה מיותרת. וראה להלן במקבילה שתובא מייד.

כהן הדיוט). מעבר לכך, ראינו שגם כאן הדרשה השנייה היא גז"ש מדומה, שכן ההלכה העולה ממנה כתובה במפורש בפסוק. בדיוק כמו שראינו לעיל בסוגיית ערכין.

אחר שכתבנו זאת, מצאנו ברמב"ם הל' מעשה הקרבנות פי"ב ה"ט שכתב כך:

כל המנחות הקריבות לגבי המזבח נקמצות ומקטיר הקומץ כולו על גבי המזבח והשאר נאכל לכהנים חוץ ממנחת זכרי כהונה שאינה נקמצת אלא מקטירין אותה כולה שנאמר וכל מנחת כהן וגו', הא למדת שמנחת חינוך והחביתין וכהן שהביא מנחת חוטא או מנחת נדבה כולן נשרפות על גבי המזבח ואינן נקמצות.

משמע מלשון הרמב"ם שהחיוב להקטיר את מנחת כהן הדיוט כתוב במפורש בפסוק. וכך באמת כותב שם בעל הכס"מ:

כל המנחות הקריבות לגבי המזבח נקמצות וכו'. ר"פ (דף ע"ב) אלו מנחות נקמצות ושיריהם לכהנים מנחת הסלת והמחבת והמרחת וכו'. ומ"ש חוץ ממנחת זכרי כהונה וכו' שם ומקרא מלא הוא.

נדגיש כי הרמב"ם והכס"מ עוסקים בחובה להקטיר ולא באיסור לאכול (שכלל לא מוזכר כאן). הרי לנו שהגז"ש הזו באמת מיותרת ואינה אמיתית, שכן החובה להקטיר כליל כתובה במפורש בפסוק. והן הן דברינו.

סוגיית מנחות עד ע"א

הנה בסוגיית מנחות עד ע"א מופיעה דרשה מקבילה, אולם שם הסדר הוא שונה:

לכדתניא: אין לי אלא עליונה בכליל תקטר ותחתונה בלא תאכל, מנין ליתן את האמור של זה בזה ואת האמור של זה בזה? ת"ל: כליל כליל לגזירה שוה, נאמר כאן כליל ונאמר להלן כליל, מה להלן בכליל תקטר, אף כאן בכליל תקטר, ומה כאן ליתן לא תעשה על אכילתו, אף להלן ליתן לא תעשה על אכילתו.

קל לראות שההבדל אינו בסדר הופעת הדרשות, שכן גם כאן קודם לומדים שבכליל תקטר ואח"כ לומדים ליתן לא תעשה על אכילתו. אולם בכל אחד משני הלימודים הללו המבנה מתהפך. נחזור על הניתוח שעשינו לדרשה הקודמת.

ראשית, נבחן את נושא הדרשה לפי המינוח של 'כאן' ו'להלן'. ברור מלשון הדרשה ש'כאן' הוא מנחת כהן הדיוט, ו'להלן' הוא מנחת כהן גדול. כלומר הנושא בו עוסקת הדרשה הוא מנחת כהן הדיוט. כעת ברור שסדר הדרשות בנוי נכון. הדרשה הראשונה עוסקת במנחת כהן הדיוט, והשנייה במנחת כהן גדול. כעת נוכל לראות שבדרשה הזו המבנה בנוי באופן תואם לתוצאות הקודמות שלנו: קודם LIFO ואח"כ FIFO.

אמנם יש להעיר שלפי דברינו למעלה כאן הדרשה הראשונה היא המיותרת, דבר שאינו בעייתי כשלעצמו. הבעיה היא שהדרשה המיותרת היא אשר בנויה בצורה של LIFO. נראה מכאן שצדק בעל תורה תמימה בהסברו לברייתא, ואכן זוהי דרשה גמורה.

מדברי תוד"ה 'אף כאן' בסוגיית נא ע"ב עולה שדווקא הדרשה השנייה היא מיותרת, שכן אם יש חובה להקטיר כליל, אז ברור שיש איסור על אכילתו. אם אכן דרשה זו היא המיותרת, מתיישב טוב יותר המבנה של הברייתא הזו (שבסוגיית עד ע"א).

סוגיית סנהדרין עה ע"ב

בסוגיית סנהדרין דנים על פרשת עריות, ומנסים לאתר את רשימת הקרובים האסורים ביחסי אישות. זוהי סוגיא סבוכה, ולכן קשה יהיה לנו להיכנס אליה כאן בפירוט הראוי. ננסה לבחון את ההיבטים הנוגעים לנדון דידן.

המשנה בתחילת פ"ט קובעת:

ואלו הן הנשרפין: הבא על אשה ובתה, ובת כהן שזנתה. יש בכלל אשה ובתה בתו, ובת בתו, ובת בנו, ובת אשתו, ובת בתה, ובת בנה, חמותו, ואם חמותו, ואם חמיו.

הבא על אישה ובתה חייב שריפה, כפי שכותבת התורה (ויקרא כ, יד):

וְאִישׁ אֲשֶׁר יִקַּח אֶת אִשָּׁה וְאֶת אִמָּהּ זָמָה הוּא פֹאֵשׁ יִשְׂרְפוּ אֹתוֹ וְאֶתְהֶן וְלֹא תִהְיֶה זָמָה בְּתוֹכְכֶם:

זהו המקור שלומדים ממנו איסור על חמותו, ושעונשו של איסור זה הוא בשריפה. המשנה קובעת שמפסוק זה לומדים גם את שאר האיסורים (בתו, בת בתו וכו'). הלימוד הזה מפורט יותר בגמרא שם, אשר מביאה את דרשת הגז"ש המבוססת על השוואה בין הפסוק הקודם לבין הפסוק הזה:

עָרְוֹת אִשָּׁה וּבִתָּהּ לֹא תִגָּלֶה אֶת בַּת בְּנָהּ וְאֶת בַּת בְּתָרָהּ לֹא תִקַּח לְגִלוֹת עָרְוֹתָהּ שְׂאֵרָה הִנָּה זָמָה הוּא:

מילת המפתח בגז"ש היא 'זמה':

מנהני מילי? דתנו רבנן: +ויקרא כ"ד/כ' + איש אשר יקח את אשה ואת אמה - אין לי אלא אשה ואמה, בת אשה ובת בתה ובת בנה מנין? נאמר כאן זמה ונאמר להלן זמה מה להלן - בתה ובת בתה ובת בנה, אף כאן - בתה ובת בתה ובת בנה. מנין לעשות זכרים כנקבות - נאמר כאן זמה ונאמר להלן זמה, מה להלן - זכרים כנקבות, אף כאן - זכרים כנקבות. מנין לעשות למטה כלמעלה - נאמר כאן זמה ונאמר להלן זמה, מה להלן -

למטה כלמעלה, אף כאן - למטה כלמעלה. ומה כאן למעלה כלמטה - אף להלן למעלה כלמטה.

משמעות ההלכות שנלמדות נדונה שם בגמרא, ולא ניכנס כאן למחלוקות ולדיון הארוך בנושא זה. עיקר הענייננו הוא בגז"ש האחרונה, אשר מדמה את הלמעלה ללמטה (הפירוש הפשוט הוא שמשווים עליה למעלה במעלה הדורות לירידה למטה במורד הדורות. בסוגיא שם יש דיון על הפרטים, ואכ"מ).

כעת נוכל לראות שהמבנה הזה דומה למבנים אותם ראינו עד כה. ראשית נאתר את נקודת המוצא של המדרש. המילה 'כאן' מתייחסת לפסוק הראשון העוסק באיסור אישה ואמה (=איסור חמות), ואילו המילה 'להלן' מתייחסת לאיסור אישה ובתה. כעת אנו לומדים במבנה של LIFO את שאר העריות בגז"ש, כשהמקור הוא 'להלן', כלומר איסור אישה ובתה. בסוף המדרש יש גז"ש הפוכה (מבנה FIFO) שלומדת שלמעלה כלמטה מ'כאן' ל'להלן'.

ושוב, הגז"ש השנייה היא זו שבעלת מבנה של FIFO, דבר שמתאים למה שראינו למעלה. לאחר שהצגנו את המקור ואת הלמד במבנה של LIFO, אנו יכולים אחר כך לבצע גז"ש סימטרית בין שניהם גם במבנה של FIFO.

מעבר לכך, סביר שאם אנו משווים בגז"ש הראשונה את הלמעלה ללמטה, אז מסתבר שיש להשוות גם את הלמטה ללמעלה. אם לומדים מאישה לבתה, סביר שבאותה מידה ניתן ללמוד מהבת לאישה. אם כן, הגז"ש השנייה אינה רק המשך לגז"ש הראשונה, אלא היא למעשה חזרה עליה. אם כן, הגז"ש השנייה היא מיותרת, וייתכן שהיא נאמרת רק להשלמת התמונה.⁹ בנוסח אחר נאמר כי הלימוד שהלמעלה הוא כלמטה אינו אלא חידוד של המסקנה מהלימוד הקודם שהלמטה הוא כלמעלה. הפתיח לגז"ש האחרונה שמתבטא כאילו יש כאן עוד גז"ש אינו אלא צורה ספרותית להביא עוד מסקנה מאותה גז"ש שנאמרה קודם לכן. בנוסח זה יוצא כי כל הגז"ש הזו, על שני חלקיה, היא מבנה אחד של LIFO עם שתי תוצאות הלכתיות.

המשמעות הפרשנית של הדברים

לכאורה ההבחנה בין שני המבנים הללו היא טכנית גרידא. אולם כפי שהערנו במאמר לפרשה זו משנת תשס"ה, ישנה משמעות פרשנית להבדל בין שני המבנים הללו. מבנה של LIFO מצביע על קושי בהקשר א, שממנו אנו יוצאים לחפש פתרון וסורקים את שאר המקרא כדי למצוא מילת מפתח בהקשר אחר (ב) שתלמד אותנו על הקשר זה. זוהי חידה שאנו מחפשים לה פתרון. בלשון חכמים מכנים זאת 'מופנה'. מילה מיותרת שאין לה פירוש בפשט היא סוג קושי אחד לדוגמא, שמהווה מוטיבציה לחיפוש גז"ש. לעומת זאת, מבנה של FIFO הוא מבנה שאינו יוצא מנקודת מוצא של קושי כלשהו (הצענו שאולי גז"ש כזו לא צריכה הפנאה). זוהי השוואה פשוטה בין שני הקשרים. אין כל מוטיבציה אפרורית לביצוע ההשוואה פרט לרמז הטכסטואלי.

חשוב לציין כי במצב כזה קשה לבסס את הגז"ש אותה אנו עושים. במקרים שמילת המפתח מופיעה רק פעמיים בש"ס (ראה אצל צירניאק, עמ' 9 והלאה, שמתייחס למקרה זה כמקרה הקלאסי של גז"ש, בעקבות ספרו של אדולף שוורץ, **גזרה שווה**) אז ניתן לומר שהשוואה היא מבוססת. אולם במקרים אחרים, כאשר אין מוטיבציה, כמו קושי בלמד, לביצוע ההשוואה, קשה לנמק את ההחלטה מדוע בכלל לבצע אותה. אמנם אם ישנה מוטיבציה מסוימת לביצוע הגז"ש,

שמחמתה אנו מבצעים גז"ש רגילה במבנה של LIFO, קל להבין שמיידי אחר כך מתבצעת גז"ש לכיוון ההפוך. לפי חלק מן הראשונים זוהי תוצאה מחוייבת מן הכלל 'אין גז"ש לחצאיני' (ראה במאמר לפרשת וירא תשסה). גם לשאר הראשונים, אפילו אם אין כלל מחייב לסימטריה של הגז"ש, עדיין העובדה שהשווינו את הקשר א להקשר ב מהווה בסיס סביר להשוואה הפוכה גם ללא קיומה של חידה כלשהי בהקשר א. הסיבה להשוואה נעוצה בגז"ש המקורית של ה-LIFO.

זוהי זווית נוספת שממנה קל לראות מדוע הגז"ש של ה-FIFO מופיעות תמיד שניות, לאחר שמבצעים גז"ש במבנה של LIFO. כך בדיוק ראינו בשלוש הדוגמאות הנ"ל (בדוגמא הראשונה זהו המצב רק לאחר התיקון והיפוך הסדר לאור ההשערה שלנו).

לכאורה רק שאלה טכנית, אבל היא מלמדת על מהות הגז"ש, ועל ההבדל הלוגי בינה לבין גילוי מילתא.

⁹ גם במשנה עצמה (לפי אביי ורבא בתחילת הסוגיא) רואים שיש מן העריות שהזכרו בה רק אגב שיגרא דלישנא, על אף שהן כתובות במפורש בפסוק ולא נלמדות מן הגז"ש. אם כן, גם עריות שנלמדות מגז"ש קודמת יכולות להיות מוזכרות אגב שיגרא דלישנא.

מהו גילוי מילתא? בדוגמא של גבי (בי"מ מא-מב הכללה של שני הדברים מסברא. היקש, או בניין אב).